

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів
у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році

7. ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ

Беручи до уваги виклики у сфері освіти, Міністерство освіти і науки України затвердило [нову редакцію Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти](#) (наказ МОН №1120-24 від 09.08.2024).

Типовим навчальним планом зазначеної Типової освітньої програми у 6–7 класах години навчального навантаження визначені відповідно до показника мінімальної кількості годин.

Рекомендуємо закладам освіти години навчального навантаження для перерозподілу між освітніми компонентами використовувати для **збільшення кількості годин на вивчення громадянської та історичної освітньої галузі: у 5 класі – до 2 год на тиждень, у 6 та у 7 класі – до 3 год на тиждень.**

На відміну від Типової освітньої програми, затвердженої в 2021 році, типовим навчальним планом передбачено вивчення у 6–7 класах курсу **громадянської освіти** (по 0,5 години на тиждень).

Для реалізації громадянської та історичної освітньої галузі в 6–7 класах може бути обрано такі варіанти поєднання освітніх компонентів:

- варіант 1 – інтегрований курс громадянської та історичної освітньої галузі;
- варіант 2 – інтегрований курс історії та курс громадянської освіти;
- варіант 3 – історія України, всесвітня історія, громадянська освіта.

Оскільки для 6 класу серед рекомендованих міністерством наявні лише МНП інтегрованих курсів («Історія України. Всесвітня історія. 6 клас», «Україна і світ. Вступ до історії України та громадянської освіти. 5–6 клас», «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 клас»), пропонуємо в 6 класі поєднувати освітні компоненти галузі за 1 або 2 варіантом.

У цьому навчальному році, за відсутності модельних навчальних програм з громадянської освіти для 6 і 7 класів, пропонуємо один з двох способів забезпечення реалізації компонента громадянської освіти в освітньому процесі.

1. Інтегрувати питання громадянської освіти в курс історії України, (у 6 класі в програму інтегрованого курсу історії; у 7 класі в програму курсу історії України), відобразивши це в навчальній програмі, яку затверджує педагогічна рада закладу освіти (додаючи визначені для громадянської освіти години до історії України або інтегрованого курсу). Зауважуємо, що:

згідно з вимогами до навчальних програм, визначеними в додатку 6 до оновленої Типової освітньої програми для 5–9 класів (наказ МОН №1120-24 від 09.08.2024) «Навчальну програму предмета, інтегрованого курсу розробляють на основі обраної(-их) модельної(-их) навчальної(-их) програми(-м) із

урахуванням кількості годин, визначених у навчальному плані закладу освіти на вивчення навчального предмета / інтегрованого курсу»;

у зміст модельних навчальних програм «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи», «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)», «Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» включені питання громадянської освіти.

спираючись на МНП, заклад освіти може розробляти навчальні програми предметів;

навчальні програми, розроблені на основі МНП, затверджує педагогічна рада закладу освіти.

Зважаючи на зазначене, педагоги можуть розробляти навчальну програму спираючись на дві (або більше) модельні навчальні програми: для 6 класу – МНП «Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» і одну з МНП інтегрованого курсу; для 7 класу – «Історія України. 7–9 класи» та «Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)». Питання громадянської освіти, які можна інтегрувати в курс історії України / інтегрований курс історії наведено у Додатку 7.1 (теми для інтегрування виокремлені з рекомендованих модельних навчальних програм інтегрованих курсів і оформлені відповідно до вимог до структури МНП).

2. Упровадити курс громадянської освіти у другому семестрі, керуючись тим, що типовою освітньою програмою рекомендовано навчальні предмети та курси з навчальним навантаженням 0,5 години на тиждень вивчати протягом одного семестру (пояснювальна записка до типового навчального плану, Додатки 3, 4) (проект відповідної МНП на стадії розроблення).

Історія 7 клас

У 2024-2025 навчальному році учні й учениці Нової української школи переходять до базового предметного циклу вивчення предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі в 7 класі. На цьому етапі навчання в учнів/учениць виникають нові мотиви та моделі поведінки: бажання бути освіченими, самостійними, активно випробовувати свої сили в різних галузях знань та діяльності, самостверджуватись у шкільному колективі. Це потребує врахування їхніх психолого-педагогічних особливостей, розвитку предметних та міжпредметних умінь, а також урізноманітнення видів навчальної діяльності.

Для реалізації завдань громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту базової середньої освіти різними авторськими колективами створено такі модельні навчальні програми, яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

«Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О. В., Мартинюк О. О.);

«Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бакка Т. В., Желіба О. В., Мелещенко Т. В., Щупак І. Я.);

«Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бурлака О. В., Власова Н. С., Желіба О. В., Майорський В. В., Піскарьова І. О., Щупак І. Я.);

«Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Желіба О. В., Мокрогуз О. П.);

«Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Васильків І. Д., Димій І. С., Шеремета Р. В.);

«Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.);

«Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О. В., Мартинюк О. О., Гісем О. О., Охредько О. Е.);

«Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кафтан М. В., Козорог О. Г., Костюк І. А., Мудрий М. М., Селіваненко В. В.);

«Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Власова Н. С., Желіба О. В., Кронгауз В. О., Секиринський Д. О., Щупак І. Я.);

«Україна і світ. Вступ до історії України та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Даниленко В. М., Гісем О. В., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Тарасюк Т. Д.);

«Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Аркуша О. Г., Дяків В. Г., Мудрий М. М., Пастушенко Р. Я., Хлипавка Л. М.);

«Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Піскарьова І. О., Бурлака О. В., Майорський В. В., Мелещенко Т. В., Щупак І. Я.);

«Історія України. Всесвітня історія. 6 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Олександр Гісем, Олександр Мартинюк, Наталія Сорочинська, Ольга Гісем, Ярослав Василенко);

«Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бурлака О. В., Желіба О. В., Павловська-Кравчук В. А., Худобець О. А., Черкас Б. В., Щупак І. Я.);

«Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Гупан Н. М., Малієнко Ю. Б., Серова Г. В.);

«Історія України. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М., Тарасюк Т. Д.);

«Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Щупак І. Я., Посунько А. С., Бакка Т. В., Бурлака О. В., Власова Н. С., Желіба О. В., Махонін О. О., Мелещенко Т. В., Павловська-Кравчук В. А., Піскарьова І. О., Худобець О. А.);

«Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.);

«Всесвітня історія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М.);

«Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» (варіант 1) для

закладів загальної середньої освіти (авт. Секиринський Д. О., Власова Н. С., Желіба О. В. Кронгауз В. О., Щупак І. Я.);

«Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» (варіант 2) для закладів загальної середньої освіти (авт. Власова Н. С., Желіба О. В., Кронгауз В. О., Секиринський Д. О., Щупак І. Я. .

Модельні навчальні програми слугують основою для розроблення навчальних програм, навчальної та навчально-методичної літератури для 5–9 класів і вможливають реалізацію закладами освіти академічної свободи.

Згадані вище модельні навчальні програми розміщено на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>) та офіційному вебсайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/hromadians-ka-ta-istorychna-osvitnia-haluz>).

Оскільки всі модельні навчальні програми для 7–9 класів є авторськими, то їхні підходи склали основу для розроблення нової навчальної та навчально-методичної літератури для 7 класу: авторських підручників і додаткових навчально-методичних матеріалів.

Організація змісту шкільної історичної освіти залежно від обраної модельної навчальної програми може бути синхронним вивченням двох самостійних курсів – історії України та всесвітньої історії або інтегрованим, під час вивчення якого історію України розглядають у контексті всесвітньої історії та громадянської освіти. В усіх програмах зберігається хронологічна послідовність викладу матеріалу у поєднанні з проблемно-тематичним підходом та елементами історії окремих країн Європи та світу.

Автори модельних навчальних програм інтегрованого курсу «**Історія: Україна і світ. 7-9 клас**» акцентують увагу на необхідності застосування порівняльних характеристик подій історії України та всесвітньої історії, а також дотримання україноцентричного підходу до вивчення історії при викладанні цього курсу.

Загалом зміст модельних навчальних програм спрямовано на досягнення загальної мети громадянської та історичної освітньої галузі: розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції. Компетентнісний потенціал галузі та базові знання, що є основою всіх модельних програм, уміщено в додатку 17 Державного стандарту базової середньої освіти.

Модельні навчальні програми не містять чіткого розподілу навчальних годин за розділами, тому в межах загальної річної кількості годин учитель/вчителька самостійно визначають в тематично-календарному плануванні та/або в навчальній програмі, укладеній на основі обраної модельної навчальної програми час, необхідний для роботи над кожним розділом програми, орієнтуючись на визначені програмою очікувані результати навчання.

Розробляючи календарно-тематичне планування та/або навчальну програму, вчителі самостійно можуть змінювати порядок вивчення розділів, тем, окремих питань у межах теми, визначати періодичність та чергування видів діяльності, закладати види і форми контролю й оцінювання результатів навчання відповідно до груп результатів, указаних у Державному стандарті базової середньої освіти та модельних навчальних програмах. Укладені вчителями навчальні програми затверджує педагогічна рада закладу загальної середньої освіти.

Календарно-тематичне планування має передбачати не лише уроки опанування змісту, а й уроки формування наскрізних умінь та ключових компетентностей учнів / учениць, можливості для впровадження діяльнісного підходу до навчання, час для повторення, узагальнення, впровадження різних форм оцінювання.

Надважливим завданням залишається вилучення із змісту курсу історії Середньовіччя радянських і пострадянських історичних наративів, фальсифікації та міфологізації історії. Серед особливо небезпечних перекручень історії є змішування понять «Русь» і «Росія», найменування русів «росіянами» за багато століть до виникнення російської держави. В програмах змінено погляди на добу князювання Володимира і Ярослава як початок києворуської історії й час від кінця XI до середини XIII ст., який насправді був періодом зрілої києворуської держави Русі-України на засадах поліцентризму; чітко вказано на зв'язки тієї Русі з нашою сучасністю, показано її місце в тогочасному світі як важливого суб'єкта європейського історичного процесу та її культурного осередка. Разом із тим, модельні навчальні програми привертають увагу вчителів до зображення середньовічного минулого України як історії всіх народів, які проживали на сучасних українських теренах, з особливою увагою до джерел формування кримськотатарського та інших народів, для яких Україна є історичною батьківщиною.

У змісті курсу «Всесвітня історія» показано своєрідність та особливості середньовічного суспільства, тенденції його розвитку, приділено увагу релігійному чиннику, ролі церкви, демонстрації витоків сучасних ідей, соціально-економічним явищам, технічним і технологічним винаходам, традиціям повсякденного життя, тенденціям розвитку культури з доби Середньовіччя тощо. Важливим завданням є визначення та простеження взаємозв'язку історії різних країн, насамперед європейських, з історією України через міжнародну торгівлю і війни, династичні зв'язки і культурний обмін, життєвий шлях історичних осіб тощо.

Виклад історичного матеріалу під час вивчення інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» спрямовано на формування вміння інтерпретувати історію України як частину світового політичного, економічного і культурного простору, пояснювати й аналізувати взаємодії української та світової історії, навчити виокремлювати й аналізувати виклики, які поставали і постають перед державами і народами, суспільством упродовж періоду, що вивчається.

Оцінювання результатів навчання

Зміст, засоби й методи навчання мають бути спрямовані на досягнення, визначені Державним стандартом базової середньої освіти, й обов'язкових результатів навчання, яких учні мають досягнути в процесі навчання.

Основними видами оцінювання є формувальне, підсумкове та державна підсумкова атестація.

Формувальне оцінювання, або оцінювання в процесі навчання, передбачає використання різних форм (самооцінювання, взаємооцінювання (оцінювання роботи в групах / парах, під час захисту проєктів, оцінювання вчителем / учителькою з використанням карток, піктограм, вікторин, інтелект-карт, шкалювання тощо), що спрямовуються на відстеження особистісного розвитку учня / учениці.

Окремі завдання для формувального оцінювання можуть бути диференційованими.

Завдання для оцінювання добираються так, щоб можна було отримати об'єктивну інформацію про рівень досягнень учнями обов'язкових результатів навчання певної групи результатів (далі – ГР) освітньої галузі:

Орієнтується в історичному часі та просторі, виявляє взаємозв'язки подій і явищ (ГР1);

Працює з інформацією історичного та суспільствознавчого змісту (ГР2);

Виявляє здатність до співпраці, толерантність, громадянську позицію (ГР3).

Тематичне оцінювання є необов'язковим. Його можна проводити за потреби для отримання інформації про рівень досягнень очікуваних результатів учнів із певної теми, розділу.

Підсумкове оцінювання має на меті оцінити якість навчання. Воно здійснюється періодично. Кількість підсумкових робіт встановлює вчитель / учителька самостійно. Підсумкові роботи можуть охоплювати один, декілька або всі групи результатів громадянської та історичної освітньої галузі, визначені в Державному стандарті базової середньої освіти.

Підсумкове оцінювання здійснюють із урахуванням Загальних критеріїв оцінювання результатів навчання здобувачів освіти відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти та Критеріїв оцінювання за освітніми галузями результатів навчання здобувачів освіти відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти (у частині громадянської та історичної освітньої галузі), що затверджені наказом МОН від 02.08.2024 № 1093 (<https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-rekomendatsii-shchodo-otsiniuvannia-rezultativ-navchannia>).

Під час підсумкового оцінювання за семестр вчитель / учителька може провести комплексну підсумкову роботу (КПР) або окремі підсумкові роботи для кожної групи результатів (ГР1, ГР2, ГР3).

У Свідоцтві досягнень виставляють семестрові оцінки за групами результатів. На підставі оцінок за групами результатів виставляють загальну оцінку за семестр. Семестрова оцінка може бути скоригованою. Оцінку за рік виставляють на підставі семестрових оцінок.

8–11 класи

У 2024/2025 навчальному році у 8–11 класах чинними є навчальні програми з історії, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698:

- «Історія України. 8–9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «Історія України. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «Всесвітня історія. 8–9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «Всесвітня історія. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «Історія: Україна і світ (інтегрований курс). 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

Усі навчальні програми розміщено на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України: для 8 - 9 класів за покликанням: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-6-9-klasiv> ; для 10- 11 класів за покликанням: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> .

Зазначені вище програми рекомендовано також використовувати для класів з поглибленим вивченням історії. Учитель / учителька розробляють календарне планування на основі рекомендованих програм. Кількість годин на вивчення тієї чи іншої теми визначають учитель / учителька самостійно. При цьому рекомендовано більше годин передбачати для практичних робіт.

Також розроблено модифіковані (скорочені) навчальні програми для закладів загальної середньої освіти, у тому числі і модифіковану навчальну програму з історії України і рекомендації щодо її використання ([наказ МОН № 701 від 26.05.2024](#)). Цю програму можна використовувати для тих учнів / учениць, які пропустили навчання або тривалий час не вчилися за українськими освітніми програмами, зокрема, діти за кордоном та ті, що вимушено перебувають на тимчасово окупованих територіях. Зміст скорочених програм побудовано таким чином, що учні здобуватимуть основні знання з визначених предметів, які допоможуть їм безперешкодно продовжувати навчання в українських школах.

Відповідно до чинних навчальних програм навчання предметів «Історія України» і «Всесвітня історія» може здійснюватися паралельно або послідовно. Для підвищення ефективності навчальної діяльності учнів / учениць та розподілу навчального часу в навчальних програмах запропоновано синхронізувати навчання історії України та всесвітньої історії у 8–11 класах. Перехід до синхронізації може відбутися на початку або впродовж навчального року, наприклад, на початку семестру. Учителька / учитель може використовувати запропоновані в навчальній програмі таблиці синхронізації або робити в них доречні зміни.

На уроках історії важливо застосовувати методи розвитку критичного

мислення, які сприятимуть формуванню й розвитку вміння учнів / учениць аналізувати, порівнювати різні види історичних джерел, формулювати на їх основі судження й висновки. Значно підвищується ефективність вивчення історії при використанні інтерактивних методів навчання, як-от: рольові ігри, дебати, віртуальні екскурсії, мозковий штурм тощо. Для наочного представлення історичних подій та стимулювання інтересу до пізнання минулого варто використовувати відеоматеріали, аудіоподкасти, освітні платформи та інші цифрові ресурси, зокрема такі, як [“Всеукраїнська школа онлайн”](#).

Рекомендуємо в освітньому процесі використовувати розроблений МОН посібник *«Як говорити про російсько-українську війну в школі? Уроки стійкості, боротьби та перемог»*, мета якого – сприяти формуванню громадянської позиції учнів та учениць, навчити розрізняти факти і фейки, не піддаватися маніпуляціям і ворожій пропаганді (посібник доступний за покликанням: <https://mon.gov.ua/ua/news/yak-govoriti-pro-rosijsko-ukrayinsku-vijnu-v-shkoli-mon-stvorilo-posibnik>) та матеріали освітнього *проєкту «ДіалогиПроВійну»*, який містить чотири відеорозмови учениці із ветеранами сучасної російсько-української війни на теми: «Що таке війна?», «Чому Росія прагне захопити Україну?», «Що таке сучасна російсько-українська війна?», «Повномасштабне вторгнення 2022» та методичні рекомендації для вчителів. Цей проєкт стане в пригоді вчителям історії та громадянської освіти, навчального предмета «Захист України», учням та ученицям, військовослужбовцям, журналістам, державним службовцям, працівникам музеїв, бібліотекарям, фахівцям із формування національної та громадянської ідентичності. В рамках реалізації проєкту розроблено презентаційний буклет, розміщений за покликанням: https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/katalog_22_04-1-stysnuto-1.pdf

02 травня 2023 року Постановою Верховної Ради України № 3078-ІХ схвалено [Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»](#). Рекомендуємо використовувати основні тези цієї Постанови під час вивчення подій російсько-української війни та у позакласній роботі.

09 грудня 2024 року у світі та в Україні згадуватимуть прийняття Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй **Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього** (09.12.1948 р.). Важливо звернути увагу на те, що автор концепції геноциду Рафаель Лемкін досліджував це явище, зокрема, на прикладі Голокосту, та був одним із перших, хто запропонував кваліфікувати Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид Українського народу. Обговорення положень та ідей Конвенції про геноцид є особливо актуальним в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України, яка супроводжується численними порушеннями прав людини, а вчинені збройними силами держави-агресора дії є геноцидом Українського народу згідно з Постановою Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14.04.2022 р.

08 травня 2025 р. Україна разом з іншими європейськими державами вдруге

після 2024 р. відзначатиме **День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні**. У статті 1 Закону України (№ 9278) про цей день сказано: «Шанобливе ставлення до пам'яті про перемогу над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років, про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху та жертв нацизму є священним обов'язком держави та громадян України».

У 2025 р. минає **80 років після завершення Другої світової війни**, уроки якої надзвичайно важливі нині, коли Україна протистоїть повномасштабній російській агресії. Для української історичної освіти важливою є системна, послідовна робота, а також спеціальні освітні заходи з вивчення передумов, перебігу та наслідків Другої світової війни; з'ясування значення для Європи й світу змови двох тоталітарних режимів: націонал-соціалістичного у Німеччині та комуністичного в ССРСР. Водночас важливим є протистояння рашистській пропаганді та російським фальсифікаціям історії, які, очевидно, можуть посилитися до 80-ї річниці завершення Другої світової війни.

У 2024/2025 навчальному році здобувачки / здобувачі освіти, учительки / вчителі, науковиці / науковці закладів загальної середньої, професійної освіти та інших закладів можуть долучитися до:

- ***IX Міжнародного міждисциплінарного конкурсу наукових і мистецьких робіт імені Володимира Маняка та Лідії Коваленко***, що традиційно проводить Інститут історії України Національної академії наук України у співпраці з Міністерством освіти і науки України за підтримки Науково-освітнього консорціуму вивчення Голодомору (НРЕС) при Канадському інституті українських студій Альбертського університету;

- ***XXI Міжнародного конкурсу творчих робіт учнів, студентів та вчителів «Уроки війни та Голокосту – уроки толерантності»***, організаторами якого традиційно є Міністерство освіти і науки України та Український інститут вивчення Голокосту «Ткума».

У 2024/2025 навчальному році заплановане проведення турніру юних істориків, а також всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2025» в номінації «Історія».

Історична освіта в закладах загальної середньої освіти реалізується на навчальних заняттях із предметів і курсів інваріантного та варіативного складників навчального плану освітньої програми закладу, а в старших класах – на навчальних заняттях із предметів і курсів за вибором відповідно до одного з визначених рівнів (рівень стандарту – обов'язковий мінімум змісту навчального предмета; рівень профільної підготовки – поглиблений зміст з орієнтацією на майбутню професію).

Поглиблене вивчення предмета має заохочуватися та відзначатися високими оцінками. Не припускається зниження оцінки за незнання матеріалу, що відсутній у шкільній програмі.

Підручники, посібники (у тому числі електронні), робочі зошити з друкованою основою, зошити для контролю та/або корекції пізнавальних досягнень, атласи, контурні, настінні мапи, що використовуються на уроках, повинні мати грифи Міністерства освіти і науки України.

У навчанні учнів історії та громадянської освіти Міністерство освіти і науки України рекомендує використовувати посібники «Нариси з історії Криму XVIII – початку XIX ст.: додатковий матеріал для вчителів» для 7–8 класів загальної

середньої освіти / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І.», «Історія Криму першої половини ХХ ст. Нариси. Навчальний посібник 10 клас.» / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І.»; «Нариси з історії Криму у ХХ ст.: 1939–1990 рр.: додатковий матеріал для вчителів для 10 класу загальної середньої освіти. Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І.», Нариси з історії Криму у ХХ-ХХІ ст.: 1990–2014 рр.: додатковий матеріал для вчителів для 11 класу загальної середньої освіти. Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І.»; «Нариси з історії Криму (2015–2022): додатковий матеріал для вчителів 10 класу загальної середньої освіти, викладачів педагогічних вишів: Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В.».

Видання доступні за такими покликаннями:

<https://www.aup.com.ua/book-review/dodatkovyi-materiali-do-urokiv-istorii/>,
<https://www.aup.com.ua/book-review/istoriya-krimu-pershoi-polovini-khkh-st-na/>,
<https://www.aup.com.ua/book-review/19786-2/>,
<https://www.aup.com.ua/book-review/narisi-z-istorii-krimu-u-khkh-khkh-st-1990-2014-r/>,
<https://www.aup.com.ua/book-review/narisi-z-istorii-krimu-2015-2022-navchalno-me/>

Також рекомендуємо книгу «Українська історія в кінофільмах: посібник для вчителя / Волошенюк О. В., Мокрогуз О. П., Новікова Л. Є., Тримбач С. В., Черков Г. А. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф.».
<https://aup.com.ua/ukrainska-istoriya-v-kinofilmakh-pos/>. Звернення до українських кінотекстів дасть змогу популяризувати кінематографічну грамотність та через призму мистецьких творів дискутувати про конфліктні ситуації і складні соціальні процеси в Україні. Матеріали можуть бути використані під час вивчення курсів за вибором, факультативів, виховних годин, занять гуртків юних істориків, журналістів тощо.

При викладанні історії та громадянської освіти рекомендуємо використовувати такі видання: «Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізолюватися від правди. Навчальний посібник / за редакцією Волошенюк О., Іванова В., Кулакова А.» (<https://aup.com.ua/osvitni-praktiki-iz-zapobigannya-info/>) та відповідний відеокурс (<https://medialiteracy.org.ua/videokurs-osvitni-praktyky/>); «НАТО – сила, що захищає мирних громадян» / Т. Бакка, О. Волошенюк, О. Желіба, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мальований, О. Мокрогуз; за редакцією О. Волошенюк, С. Дьоми <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/03/10/Posibnyk-NATO.syla.shcho.zakhyshchaye.myrnykh.hromadyan.10.03.2023.pdf>.

Державний стандарт базової середньої освіти містить значний медіаосвітній потенціал. Для його реалізації створено дві навчальні програми курсу за вибором «Основи медіаграмотності» для 7–8 класів закладів загальної середньої освіти і «Основи медіаінфомедійної грамотності» для 10–11 класів закладів загальної

середньої освіти, яким надано гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі».

На методичних ресурсах Академії української преси (<https://aup.com.ua/>) є рубрика «Медіаграмотність в умовах війни», де вчительство може знайти нові розробки занять (https://toolbox.medialiteracy.org.ua/predmet/mediagramotnist-v-umovah-vijny/page/2/?post_types=toolbox). Рубрика постійно оновлюється.

Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у межах проекту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність» розроблені онлайн-курси, універсальні уроки, покликані допомогти критично аналізувати інформацію і бути стійкими до інформаційних впливів, навчальні й просвітницькі матеріали та курси з підвищення кваліфікації:

- онлайн-курс з медіаграмотності «Very Verified» <https://study.ed-era.com/uk/courses/course/2118>. Курс надає практичні навички медійної та інформаційної грамотності. Курс розроблений спільно з платформою онлайн-освіти EdEra і базується на новітніх розробках онлайн-навчання, таких як мобільне навчання, мікронавчання та змішане;

- універсальний урок для учнів 8–11 класів: «Медіаграмотність під час війни: як вистояти в інформаційному потоці» <https://drive.google.com/drive/folders/1dlj67HTGvcgIVdVEQntifL1RWLmkLbVS?usp=sharing>

- універсальний урок для учнів 8–11 класів: «Кібербезпека: навички, які захищають не тільки під час війни» https://drive.google.com/drive/folders/1dJrKMfdp-FAdYtSd_AwnsE_13fqSbww7

- універсальний урок для учнів 8–11 класів: «Як українцям зберегти єдність: протидія стереотипам та мові ворожнечі» <https://drive.google.com/drive/folders/1TsMNZFpNGMI4WH1ZCGhvo4cQqiDq9C06?usp=sharing>

- набір для класної та позакласної роботи «Як аналізувати медіа критично» https://filter.mkip.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/12d-s_universal_handouts-1.pdf. Ці матеріали сприятимуть розвитку навичок критичного сприйняття інформації, зокрема вміння відрізняти факти від суджень, ідентифікувати різні види маніпуляцій (у заголовках, фото, відео, соціологічних даних), прояви пропаганди і мови ворожнечі, ефективно шукати інформацію, безпечно комунікувати в соціальних мережах. Картки розроблені на основі прикладів, порівнянь та роз'яснень;

- просвітницьке відео «Корисні звички інформаційної гігієни на кожен день» <https://www.youtube.com/watch?v=nIBXC59tkwg>

- «Набір вправ із медіаграмотності для батьківських зборів. https://drive.google.com/drive/folders/1ljencs5TMYKitBpoaoK_9-eAqHjTj6Ns

- онлайн-курси «Медіаграмотний спротив: будуємо аргументовані діалоги» та «Медіаграмотний спротив: спілкуємось на рівних». Курси покликані розвинути навички соціальної толерантності, побудови аргументованих діалогів, протидії мікроагресії та толерантного ставлення до гендерних особливостей співрозмовників. Пройти навчання на курсі «Медіаграмотний спротив: будуємо аргументовані діалоги» можна за покликанням: <https://eduhub.in.ua/courses/onlayn-kurs-mediagramotniy-sprotiv-buduyemo-argumentovani-dialogi>; на курсі «Медіаграмотний спротив: спілкуємось на

рівних» за покликанням: <https://eduhub.in.ua/courses/onlayn-kurs-mediagramotniy-sprotiv-spilkuemos-na-rivnih>

У контексті підготовки до реформування профільної школи України варто звернути увагу на організацію навчання курсів за вибором учнівства, зокрема курсу «Республіка Корея: історія дива на річці Хан», з програмою якого, матеріалами для учнів (Програма навчального курсу за вибором учнів профільної загальноосвітньої школи (10-11 класи) «Республіка Корея: історія дива на річці Хан» (17 годин) / К. Баханов, С. Троян, С. Баханова. Рівне: Волинські обереги, 2024. 47 с.; Республіка Корея: історія дива на річці Хан. Матеріали до навчального курсу за вибором учнів профільної загальноосвітньої школи (10–11 класи): посібник для учнів і вчителя / К. Баханов, С. Баханова, Ю. Білай, Р. Євтушенко, І. Костюк, С. Троян; за ред. К. Баханова. Рівне: Волинські обереги, 2024. 352 с.), а також презентаціями, відеоматеріалами, розробками уроків українських і закордонних учителів можна познайомитися за покликанням: <https://novadoba.org.ua/korea/materialy-kursu.php>

Для належної організації вивчення історії та громадянської освіти, відзначення / вшанування визначних / пам'ятних подій учительство може скористатися **вебсторінками** офіційних інституцій та громадських об'єднань, зокрема:

Український інститут національної пам'яті: <https://uinp.gov.ua>

Інститут історії України Національної академії наук України:

<http://history.org.ua>

Громадський проєкт «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»: <http://likbez.org.ua>

Електронний архів українського визвольного руху: <http://avr.org.ua>

Історична правда: <https://istpravda.com.ua>

Локальна історія: <https://localhistory.org.ua/>

Україна Incognita: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita>

Матеріали для використання на уроках, під час організації дебатів, дискусій тощо можна знайти на ютуб каналах, присвячених актуальним питанням історії, а також новим підручникам і навчально-методичному забезпеченню вивчення історії:

ютуб канал «Історія без міфів» <https://www.youtube.com/@IstoriyaBezMifiv>

ютуб канал «Історія з Братами Капрановими» імені Т. Г. Шевченка

<https://www.youtube.com/@imtqsh>

ютуб канал Віталія Дрібниці «Історик щосуботи»

<https://youtube.com/playlist?list=PLBYsRgTrgMcunqSiinXu6-HRVBXXK9vNPQ&si=qI2RXTVCkFdtYwC2>

ютуб канал «Ігор Щупак. Історія з історією»

<https://www.youtube.com/@HistoryShchupak>

ютуб канал «Локальна історія»

<https://www.youtube.com/c/LOCALHISTORYua/featured>

ютуб канал Олександр Алфьоров

<https://www.youtube.com/@OleksandrAlforov>

ютуб канал «Реальна історія» Акім Галімов

<https://www.youtube.com/channel/UCdlVTngmxhb0oNE1pCwS64g>

ютуб канал «Цікава історія» <https://www.youtube.com/c/ЦікаваІсторія>

ютуб канал «WAS: Популярна історія»
<https://www.youtube.com/channel/UCReA6NV7ITl3m9PHybLD9sg>
та ін.

Правознавство

У 2024/2025 навчальному році чинними є навчальні програми «Основи правознавства. 9 клас» та «Правознавство» (профільний рівень). 10–11 класи».

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/pravoznavstvo-10-11-profil-16-travnja-2017.docx>

Предмет «Основи правознавства» вивчається у 9 класі впродовж одного навчального року в обсязі 1 година на тиждень (35 годин). Зміст навчального предмета відповідає віковим особливостям учнівства і сучасним освітнім викликам.

У типовій освітній програмі для вивчення профільного предмета «Правознавство» для 10–11 класів передбачено 3 години на тиждень (105 годин). У програмі профільного рівня відсутній розподіл навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель / учителька самостійно визначає час для роботи над кожним розділом, темою програми, дбаючи про досягнення очікуваних результатів.

Окремим структурним складником навчальних програм є практичні заняття, спрямовані на формування в учнівства вміння практичного застосування набутих правових знань, окремих положень законодавства тощо. Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми. На практичних заняттях доцільно застосовувати дослідницькі методи та метод проблемного викладу. Навчальну проблему та критерії оцінювання результатів роботи вчителю/вчительці слід визначати разом з учнями / ученицями.

Серед інформаційних ресурсів для проведення практичних занять, зокрема з акцентом на права людини, рекомендуємо використовувати напрацювання міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та ОБСЄ, які розміщено у відкритому доступі в мережі Інтернет.

У навчанні учнів/учениць правознавства потрібно застосовувати як поточне (формувальне), так і підсумкове оцінювання. Формувальне оцінювання спрямоване на відстеження особистісного розвитку учнів / учениць, процесу опанування ними навчального досвіду як основи компетентності, забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку особистості. При формувальному оцінюванні вчитель/вчителька може організувати самооцінювання та взаємооцінювання учнів/учениць. Підсумкове оцінювання – це тематичне, семестрове та річне. Оцінювання навчальних досягнень учнів за результатами вивчення пропонованого змісту та навчальної діяльності пропонується за чинними критеріями оцінювання з курсу правознавства, беручи до уваги можливості формувального оцінювання.

Викладання навчальних предметів «Основи правознавства» у 9 класі та «Правознавство» для учнів 10–11 класів у 2024/2025 н.р. обумовлюється особливостями національної правової системи в умовах дії правового режиму воєнного стану та збройної агресії рф проти України. Це потребує під час викладання загальних питань права врахування законодавчих змін, що пов'язані із введенням та продовженням дії воєнного стану, створенням правових умов для підвищення обороноздатності держави, захисту національної безпеки і територіальної цілісності.

У новому навчальному році серед законодавчих змін необхідно враховувати наступні: закони України «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 30.05.2023 № 3127-IX, «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» від 08.11.2023 № 3450-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших відпусток» від 22.11.2023 № 3494-IX, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур суддівської кар'єри» від 09.12.2023 № 3511-IX, «Про лобіювання» від 23.02.2024 № 3606-IX (введення в дію 01.01.2025), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 № 3633-IX, «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо трудових відносин при передачі суб'єкта господарювання» від 25.04.2024 № 3677-IX, «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» від 08.05.2024 № 3687-IX, «Про застосування англійської мови в Україні» від 04.06.2024 № 3760, «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та деяких інших підстав» від 04.06.2024 № 3768-IX, «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» від 06.06.2024 № 3792-IX.

На законодавчому рівні визначено статус англійської мови як мови міжнародного спілкування в Україні. Передбачається застосування англійської мови на всій території України у публічних сферах суспільного життя, окрім правовідносин у сфері судочинства, кримінального провадження, у справах про адміністративні правопорушення та відносин щодо розгляду і вирішення адміністративних справ, крім визначених законом випадків.

У квітні 2024 року набрали чинності норми Закону № 3127, яким зменшено призовний вік для громадян з 27 до 25-річного віку.

У цивільному праві (спадковому праві) оновлено розуміння поняття «місце відкриття спадщини» як останнє місце проживання спадкодавця; якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. У період дії воєнного стану та протягом двох років з дня його припинення або

скасування часом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або день, з якого спадкодавця оголошено померлим, незалежно від часу державної реєстрації смерті.

У трудовому праві передбачено додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, а саме: 1) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім звільнення від відбування покарання з випробуванням) за вчинення злочину проти основ національної безпеки України; 2) невиконання працівником правил поведінки на підприємстві, в установі, організації. З приводу останньої підстави припинення трудових правовідносин слід зазначити, що встановлення правил поведінки на підприємствах, в установах, організаціях, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, та/або об'єктах чи операторах критичної інфраструктури є обов'язковим. Складником таких правил внутрішнього трудового розпорядку можуть бути правила поведінки на підприємстві, в установі, організації, які містять положення, зокрема, про зобов'язання працівників про нерозголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема інформації, що становить державну чи комерційну таємницю, а також про умови роботи з конфіденційною інформацією.

У кримінальному праві доповнено підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану – проходження військової служби за контрактом. Такий захід умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень.

У навчанні учнів / учениць правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту всіх навчальних предметів. Так, відповідно до Указу Президента України № 119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року зміст освіти повинен включати формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності. Важливо забезпечити формування цінностей та світогляду здобувачів освіти як невід'ємних складників компетентнісного підходу, а також імплементувати в освітній процес положення Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини та Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини.

Для наскрізного викладання прав людини у межах курсу «Основи правознавства» для 9 класу та профільного предмета «Правознавство» для 10-11 класів важливо підтримувати рівень компетенцій у цій царині. Помічним у цьому контексті буде онлайн курс «Права людини в освітньому просторі», розроблений Координатором проєктів ОБСЄ в Україні спільно зі студією онлайн освіти EdEra за підтримки Міністерства освіти і науки України. Курс стане в пригоді вчителям у викладанні правознавства та позакласній роботі та може зараховуватися закладами післядипломної педагогічної освіти під час

проходження ними курсів підвищення кваліфікації (за умови отримання сертифіката).

В умовах збройної агресії російської федерації проти України вкрай актуальним є вивчення міжнародного гуманітарного права. Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Національним Товариством Червоного Хреста в Україні за підтримки МОН України розроблено навчальну програму курсу за вибором **«Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» для 10–12 класів закладів загальної середньої освіти**: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/mizhnarodne-humanitarne-pravo>. відповідно до змісту програми був оновлений і доповнений зміст навчально-методичного посібника для педагогів «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право»: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/Vyvchaiuchy-MHP_elektronna-versiia.pdf. Також для якісного викладання курсу розроблено онлайн-курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право».

Курс покликаний сприяти формуванню у молоді громадянської компетентності через опанування комплексом знань, вмінь і ставлень, які просувають ідею людяності, формують запит щодо зменшення насильства під час збройного конфлікту, нетерпимого ставлення до воєнних злочинів, подолання безкарності, постконфліктного врегулювання, впровадження перехідного правосуддя. Головна мета курсу – надати учнівству первинні знання щодо природи та змісту міжнародного гуманітарного права, показати його нерозривний зв'язок із правами людини та цінностями сучасної цивілізації, ознайомити з діяльністю міжнародних гуманітарних організацій, а також Червоного Хреста в Україні, мотивуючи до глибшого розуміння понять людяності, гуманізму, справедливості та миру.

Основна увага під час вивчення тем курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» має бути спрямована на розвиток соціальних та громадянських компетентностей, пов'язаних з ідеями гуманності, моралі, прав людини, верховенства права, справедливості, свободи, спроможності діяти як відповідальні громадяни, а також формування і розвиток комунікативних навичок, допитливості, емпатії, сприйняття ситуації невизначеності та багатозадачності, уміння конструктивно взаємодіяти іншими.

Курс розрахований на 17 навчальних годин і містить десять тем/модулів, вступ та урок узагальнення. Тривалість вивчення кожної теми подано як орієнтовну. Вчитель/вчителька може самостійно планувати освітній процес залежно від поставлених завдань, наявності навчального часу та особливостей учнівського колективу. Може вивчатися як курс за вибором у старшій школі, поглиблений модуль у курсі правознавства, використовуватися як програма роботи гуртка тощо.

Для доступного й ефективного викладання МГП створено **«Комплексні освітні візуальні матеріали для школярів з питань міжнародного гуманітарного права: відео для учнів, презентації та тести»**. Матеріали включають 8 тем, які допоможуть донести до дітей цінності прав людини під час війни та основні принципи МГП. Кожна тема містить відеоролики для дітей, демонстраційні матеріали та тести для

перевірки засвоєних знань (<https://www.helsinki.org.ua/articles/navchalni-materialy-z-mizhnarodnoho-humanitarnoho-prava-dlia-vchyteliv-videokurs-prezentatsii-ta-testy/>).

Питання міжнародного гуманітарного права можуть викладатися на уроках історії, правознавства, громадянської освіти. Рекомендації щодо включення цих питань у зміст навчальних предметів подано у збірці «Методичні матеріали для вчителя "Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та основ правознавства"» (<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>).

На сайті МОН України створено окрему рубрику «Міжнародне гуманітарне право», де розміщено покликання на онлайн-ресурси із зазначеної тематики: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/mizhnarodne-humanitarne-pravo>

Для розширення можливостей проведення цікавих та практичних уроків із правознавства можна використовувати матеріали Освітнього центру, відкритого у Верховній Раді України в 2019 році. Мета такого Освітнього центру – підвищити довіру громадян до Верховної Ради України, ознайомлюючи їх з роботою парламенту та депутатського корпусу. Головною цільовою аудиторією Освітнього центру Верховної Ради України є молодь, зокрема школярі та студенти. Формат роботи центру – інтерактивні уроки щодо діяльності Верховної Ради України та основ парламентаризму; проведення зустрічей та майстер-класів з народними депутатами України; розробка цікавих інформаційних та просвітницьких матеріалів. (https://iportal.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html).

Громадянська освіта 10 клас

У 2024/2025 навчальному році чинною є навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас» для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки від 03.08.2022 № 698): <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf>

Відповідно до Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН №1120-24 від 09.08.2024), мінімальне навчальне навантаження на тиждень для учнів 6–7 класів на вивчення громадянської освіти становить 0,5 години на тиждень. Рекомендуємо цей час перерозподілити на вивчення історії України.

Зміст громадянської освіти визначається як суспільними потребами, вимогами соціальних і державних інституцій, так й інтересами особистості, її ставленням до суспільних проблем і готовністю брати участь у їх розв'язанні. Беручи до уваги важливу державотворчу місію громадянської освіти, інтегрований курс «Громадянська освіта» спрямований на розвиток та соціалізацію особистості, формування її національної самосвідомості,

громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок, навичок життєзабезпечення та професійних якостей.

В основу курсу громадянської освіти покладено компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими компетентностями, формування / розвиток яких відбувається на трьох рівнях: засвоєння знань, формування ціннісних ставлень та здобуття практичного досвіду.

Відповідно до програми інтегрованого курсу та завдань громадянської освіти, основою освітнього процесу має бути активне навчання учнів/учениць, зокрема, комунікація й взаємодія в парах/групах, організація й проведення дискусій і диспутів, симуляції життєвих ситуацій, рольові ігри, спрямовані на розвиток умінь і навичок аргументовано й чітко представляти власну позицію, сприймати думки інших, ставити запитання, ефективно взаємодіяти тощо.

Важливо застосовувати і проблемно-орієнтоване навчання, наприклад для розгляду конкретних суспільних подій/життєвих ситуацій та їх аналізу з метою розробки ефективних рішень. У такий спосіб учні/учениці навчаються шукати варіанти розв'язання реальних суспільних проблем, що допоможе їм застосовувати отримані знання у повсякденному житті. З цією метою можна використовувати й інтеграцію з іншими предметами та курсами: історією, біологією, математикою, географією, тощо.

Під час вивчення тем важливо передбачити аналіз актуальних суспільних проблем сьогодення, життєвих прикладів. Актуалізація вже набутих учнями/ученицями знань та досвіду з відповідної тематики мотивуватиме їх, сприятиме розвитку критичного мислення, вміння орієнтуватися в складних суспільних процесах.

Для організації активного навчання учнів/учениць громадянської освіти помічними буде посібник «Методичні матеріали для інтегрованого курсу «Громадянська освіта», 10 клас» (IREX, 2022 р., автор-укладач Т. Ремех): <https://cutt.ly/PwqL05KB>. У посібнику зібрані адаптовані до уроків громадянської освіти в 10 класі різноманітні активності та вправи, створені в межах проєктів IREX (Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів), зокрема, матеріали програми «Мріємо та діємо» та проєкту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність».

Громадянську освіту в закладах загальної середньої освіти не варто обмежувати навчанням у класі. Зміст такої освіти передбачає наскрізну реалізацію її завдань на всіх рівнях освітнього процесу: навчання, позакласній роботі, виховному середовищі освітнього закладу, соціальному партнерстві з місцевою громадою та батьками й близьким оточенням.

Проекція програмного матеріалу на рівень місцевої громади також стане у пригоді вчителям, які викладають курс «Громадянська освіта». Активізуватимуть освітній процес та сприятимуть залученню учнів/учениць до участі у соціальних проєктах місцевих громад зустрічі з діячами місцевих органів влади, членами громадських організацій, громадськими активістами, волонтерами, представниками засобів масової інформації, іншими людьми, які

обрали активну й відповідальну громадянську позицію, відвідування органів влади, редакцій мас медіа тощо.

Нині важливе значення має активне залучення учнів/учениць до використання інформаційно-комунікаційних технологій, що дають змогу розширити коло спілкування, ознайомитися із додатковою інформацією, брати участь у дискусіях, зокрема відвідуючи форуми, чати, блоги, урізноманітнити процес навчання за допомогою онлайн завдань, навчальних ігор, квестів тощо.

Важливо, щоб практичні завдання з громадянської освіти передбачали можливість застосування набутих учнями/ученицями знань та навичок у практичній площині. Вони можуть, до прикладу, започаткувати й розробити проєкт, підготувати плакат, лепбук, скласти петицію, написати листа-звернення, допомогти тим, хто цього потребує, взяти участь у соціальних акціях громади тощо.

При розгляді тем, які стосуються волонтерства, можна залучити учнів до волонтерської діяльності або участі в громадських проєктах, що дає їм змогу на практиці відчувати роль активного громадянина. Також учні/учениці, які вже мають досвід волонтерської діяльності, можуть поділитися своїми практичними порадами і залучити інших до участі у волонтерських програмах.

Важливим аспектом громадянської освіти, особливо в умовах збройного конфлікту російської федерації проти України, є розвиток медіаграмотності та вмінь протидіяти ворожій пропаганді. З цією метою необхідно використовувати вправи та завдання, спрямовані на розвиток критичного мислення як-от аналіз текстів, різних новин, робота з різними джерелами інформації, обговорення відеосюжетів, аналіз медіаконтенту тощо.

Для розвитку патріотизму й громадянських компетентностей учнів/учениць можна використати освітні матеріали, розроблені Управлінням стратегічних комунікацій Генерального штабу Збройних Сил України, зокрема: короткометражний анімаційний фільм «Піксель. Вартовий свободи»: <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+History-NUSH-5th+2022/a38640839e764093afadcaeb2822999d/>; документальний фільм «Спротив та єдність: письменники пояснюють, як не втратити майбутнє»: <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+History-of-Ukraine-10th-grade+2020/cd5c02b214814af5a8b2260e354d561c/>; <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+History-of-Ukraine-11th-grade+2020/6b143d51fcfc4a20a2a177be8a7849c4/>.

Під час вивчення Розділу 7 «Україна, Європа, світ» актуально використовувати посібник для вчителя «НАТО – сила, що захищає мирних громадян»: <https://natodef.gromadosvita.org.ua/index.html>. Підготовка та видання посібника стало можливим завдяки фінансовій підтримці уряду Великої Британії в рамках проєкту «НАТО, СИЛА ЩО ЗАХИЩАЄ МИРНИХ ГРОМАДЯН».

Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» на основі багаторічного досвіду імплементації освіти для демократичного громадянства в Україні створено онлайн платформу підручника з громадянської освіти для 10 класу (www.citizen.in.ua). Його

зміст постійно оновлюється й доповнюється ілюстраціями, аудіо- та відеоматеріалами, цікавими фактами і прикладами із життя. Зокрема, на сайті www.citizen.in.ua працює онлайн курс з громадянської освіти для учнів/учениць 10 класу, що включає 60 інтерактивних відеоуроків від кращих учителів громадянської освіти України. Реєстрація вчителя та його учнів/учениць на сайті створює для них можливість брати участь в опитуваннях, ознайомлюватися з додатковими джерелами й здобувати за це додаткові бали, користуватися сервісами підсумкового оцінювання знань по кожному з семи розділів тощо.

Підвищення кваліфікації вчителів історії та громадянської освіти є можливим на платформі «Команда UA» www.komanda.novadoba.org.ua. На цей час тут можна ознайомитися із матеріалами попередніх онлайн курсів: 1. «Сучасні підходи до викладання громадянської освіти», 2. Перемогти війну. Воєнна дійсність та громадянська освіта», 3. Пропаганда (в) історії. У 2024/2025 н.р. Асоціація «Нова Доба» оголосить про тематику та старт четвертого синхронного онлайн курсу підвищення кваліфікації вчителів історії та громадянської освіти.

У контексті російської інформаційної агресії особливе місце посідає медіаграмотність. Із 2015 року відбувається методологічне та кваліфікаційне забезпечення процесу впровадження медіаграмотності та методик критичного мислення у викладання суспільних предметів у закладах загальної середньої освіти. Для викладачів стануть у пригоді навчальні програми «Основи медіаграмотності» для 5-6 класів, «Основи медіаграмотності» для 7-8 класів, «Основи медіаінформаційної грамотності» для 10-11 класів та посібники «Основи медіаграмотності, 7–8 класи. Посібник для вчителя / Мокрогуз О. П. / за загал. ред. В. І. Іванова», «Основи медіаінформаційної грамотності, 10–11 класи. Посібник для вчителя / Мокрогуз О. П., Желіба О. В., Запорожченко М. В. / за загал. ред. В. І. Іванова», що містять дидактичні матеріали та розробки занять для викладання відповідних курсів.

Посібник «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін та електронний посібник для вчителя «Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства» сприятиме набуттю медіаграмотності та навичок критичного мислення старшокласниками під час вивчення курсу «Громадянська освіта» та інших суспільствознавчих курсів.

Академією української преси створено портал «Медіаосвіта та медіаграмотність» (<http://www.medialiteracy.org.ua>), на якому розміщено електронну бібліотеку медіаосвітніх видань АУП, презентації, розробки уроків, відеоматеріали, корисні ресурси для викладання медіаграмотності в закладах освіти, бліц-тест з інфомедійної грамотності, мапу поширення медіаграмотності в Україні, а також новини та анонси у сфері медіаосвіти.

У 2023 розроблено навчально-методичний посібник «Медіаосвіта в огні. Методичні рекомендації для вчителів курсу «Громадянська освіта»/«Історія». / Потапова В. І., Дегтярьова Г. А., Мокрогуз О. П., Желіба О. В., Ковач І. М./ за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф.», де автори деталізували сучасну понятійно-термінологічну систему. Матеріали спрямовані на системне та усвідомлене засвоєння методик критичного мислення й декодування

дезінформації та пропаганди (<https://www.aup.com.ua/navchalno-metodichniy-posibnik-media/>). Для вчителів стане в пригоді й навчальна програма для учнів 8 (9) класів «Основи медіаграмотності» (пропедевтичний курс).

На базі онлайн-бібліотеки з медіаосвіти АУП є портал «Медіаосвіта та медіаграмотність» (<http://www.medialiteracy.org.ua>) як інтерактивна платформа для спілкування педагогів. Тут розміщено відео, новини медіаосвіти, електронна бібліотека, календар подій, плани уроків, презентації тощо.

Під час вивчення курсу «Громадянська освіта» та інших предметів і курсів освітньої галузі помічним у навчанні учнів/учениць медіаграмотності та навичок критичного мислення стануть: посібник «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін»; електронний посібник для вчителя «Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства». Також помічними будуть практичні вправи для розвитку медіаграмотності та критичного сприйняття інформації зібрані в посібнику: Інфомедійна грамотність онлайн: посібник для тренера / за заг. ред. Тараненко О. / Розроблено в межах проєкту «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність»: https://filter.mkip.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/12d-e_online_curriculum_6s_8-1.pdf ; <https://www.aup.com.ua/mm/>

Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів / учениць є важливим компонентом їхнього особистісного розвитку й підготовки до реалій життя у швидкоплинному світі. Для набуття практичних навичок і компетентностей для життя Офісом доброчесності при Національному агентстві з питань запобігання корупції розроблено навчально-методичний посібник «Антикорупційний курс» для 9 класу закладів загальної середньої освіти. У доступній формі матеріал посібника привертає увагу учнівства до поняття доброчесності та доброчесної поведінки, підкреслює поняття доброчесності як позитивної концепції, що популяризує дотримання правових та етичних стандартів, замість корупції як негативного явища, що підриває суспільний устрій; акцентує увагу на необхідності дотримання доброчесної поведінки у повсякденному житті; ознайомлює з наявними інструментами запобігання корупції та можливостями їх використання. У посібнику вміщено методичні рекомендації до висвітлення відповідних тем і практичних занять.

Формуванню громадянської компетентності, розвитку міжкультурної і миротворчої освіти сприятиме наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства». Курс може стати важливим складником громадянської освіти дітей різного віку через залучення до освітнього процесу батьківства і громади, що сприяє розвитку інтеграції в суспільстві через врахування регіональних і етнокультурних особливостей різних областей України. Цей курс може бути курсом варіативної частини, позаурочним заняттями, зокрема на годинах спілкування, ранкових зустрічах, у гуртковій роботі тощо. Програми і методичні посібники курсу дають змогу широко використовувати технології активного навчання учнів/учениць (тренінги, дискусії, ділові ігри, кейс-стаді та ін.), а також організувати інтерактивне навчання через дистанційні форми за допомогою онлайн платформ та різних онлайн інструментів. Детальніше з усіма матеріалами можна ознайомитися на сайті «Культура добросусідства» www.kdukraine.com

Продовжує свою діяльність програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа», яка реалізується Європейським Центром ім. Вергеланда,

Радою Європи та Міністерством освіти і науки України. Програма створює можливості для професійного зростання вчителів та розробляє навчальні матеріали для використання на уроках, зокрема, історії та громадянської освіти.

Програма пропонує вчителям можливості для професійного зростання та підвищення кваліфікації через масові онлайн курси та фасилітовані змішані курси. Навчальні програми цих курсів спрямовані на поглиблення знань в галузі історії та громадянської освіти, ознайомлення зі сучасними підходами до компетентнісного навчання та оцінювання.

У рамках Програми створено цикл онлайн курсів «30 кроків до нової української школи: навчаємо громадянина», до якого входять:

«Стартуємо до успішної школи»:

https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2020_T3/about.

Курс допоможе розібратися у тонкощах філософії Нової української школи, пояснить, як нові ціннісні засади перетворити в щоденну шкільну практику, як за допомогою простих і ефективних прийомів формувати активну громадянську позицію учнів; розкаже, як вибудовувати якісне освітнє середовище в класах, коридорах і на подвір'ї школи. Він радить, як йти в ногу з часом, втілювати на практиці можливості шкільної автономії й академічної свободи.

«Успішне вчителювання – прості рецепти на щодень»:

[https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-](https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_3/about)

[v1:EWC+DS101+2021_T1_3/about](https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_3/about). Метою курсу є підготувати педагогів до реалізації положень концепції Нової української школи на рівні середньої освіти, зокрема, до компетентнісного навчання й розвитку ключових громадянських і соціальних компетентностей на всіх предметах та під час позакласної роботи. Онлайн-курс надає поради практикам від практиків, щоденно задіяних у роботі в школі. Курс допоможе розібратися з вимогами до формування громадянських і соціальних компетентностей учнів, розповість про оптимальні методи формування цих компетентностей як на уроках, так і під час позакласної діяльності, підкаже, як цікаво провести урок та які методи формувального оцінювання застосувати в тій чи іншій навчальній ситуації, допоможе запланувати подальше професійне зростання у сфері формування громадянських і соціальних компетентностей учнів.

«Школа та громада для дитини»:

[https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-](https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_4/about)

[v1:EWC+DS101+2021_T1_4/about](https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_4/about). Курс допоможе педагогам розширити освітній простір для формування соціальних та громадянських компетентностей, реалізувати низку конкретних результатів громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту базової середньої освіти через співпрацю з місцевою громадою та громадську активність учнів. Завдяки курсу вчителі зрозуміють, як подолати поширені проблеми сучасної школи – пасивність, безвідповідальність та байдужість учнів/учениць, навчатися розвивати в них уміння брати відповідальність, працювати в команді, усвідомлювати важливість своїх дій та застосовувати свої знання на практиці.

«Шкільне життя онлайн» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+SL_ONLINE101+2022_T1/about). Курс знайомить із поняттям освіти для цифрового громадянства та його окремими складниками, допомагає впоратися із викликом, який становить для громадянської освіти активна цифровізація суспільства. Сучасна людина потребує знань і навичок для безпечної присутності та ефективної діяльності в онлайн-просторі. Згідно з моделлю освіти для цифрового громадянства Ради Європи, розвиток громадянських компетентностей у цифрову добу має включати, зокрема, навчання учнів/учениць онлайн-участі у демократичних процесах, реалізації та захисту прав людини, безпечної та відповідальної поведінки онлайн, вмінь формувати і підтримувати власну цифрову репутацію, правильно розподіляти цифрове навантаження.

Навчальні матеріали Програми доступні онлайн у збірці інтерактивних вправ для розвитку громадянських компетентностей на уроках різних предметів – Тулбоксі для вчителів: <https://www.schools-for-democracy.org/onlain-resursy/toolbox>.
